

Nazım Hikmet Ran (1902-1963)

Türk edebiyatının ünlü şairi, romancı ve yazarı Nazım Hikmet, 15 Ocak 1902 tarihinde Selanik'te doğmuştur. Babası, Sivas Valisi Şair Mehmet Nazım Paşa'nın oğlu Matbuat genel müdürlerinden Hikmet Nazım Bey, annesi ise ressam Ayşe Celile Hanım'dır. İlk eğitimini Göztepe'deki Taş Mektep'te tamamlamış, bir süre **Galatasaray Lisesi**'nde okuduktan sonra Nişantaşı Sultanisi'ne geçmiştir. 1917 yılında Heybeliada Bahriye Mektebi'ne kaydolmuş ve burada beş yıl öğrenim gördükten sonra yakalanmış olduğu plörezi (zatülcenp) hastalığından iyileşemeyeceği anlaşılınca Bahriye Mektebi Komutanlığı tarafından askerlikten ihraç edilmiştir.

Yön, 3 Şubat 1967

1921 yılında Millî Mücadele'ye katılmak için arkadaşları Vâlâ Nurettin, Yusuf Ziya Ortaç ve Faruk Nâfîz Çamlıbel ile birlikte İnebolu üzerinden Ankara'ya geçmiş ve **İsmail Fazıl Paşa** tarafından **Mustafa Kemal Atatürk**'le tanıştırılmıştır. Atatürk'ün, "Bazı gençler modern olsun diye mevzusuz şiir yazmak yoluna sapıyorlar, size tavsiye ederim gayeli şiirler yazınız" tavsiyesinin ardından cepheye gönderilmeyerek 30 lira maaşla Bolu Sultanisi Kısm-ı İptidaî muallimliğinde görevlendirilmiştir. Arkadaşı Vâlâ Nurettin de 56 lira maaşla aynı okulun Fransızca öğretmenliğine atanmıştır.

Anne ve babasının ayrılmasından etkilendiği için öğretmenlikten istifa eden Nazım Hikmet, Bolu'dan ayrılarak Vâlâ Nurettin'le Trabzon ve Batum üzerinden Moskova'ya gitmiştir. Batum'da Komünist Partiye üye olduktan sonra da *Kızıl Sendika* gazetesinin edebiyat kısmında görev almıştır. Moskova'da Şark Zahmetkeşleri Komünizm Darülfünununun (KUTV) Fransızca bölümünde öğrenim görürken sosyoloji, politoloji, konstrüktivizm ve sanat tarihine de ilgi duymuş, fütürist şair Vladimir Mayakovski ile tanışmış, kültürel etkinliklerde bulunmuş, Nüzhet Hanım'la evlenmiştir. Troçki'nin birçok konuşmasına dinleyici olarak katılmış, onunla ilgili izlenimlerini kaleme almış, Kızıl Ordu Kumandanı üzerine şiirler yazmıştır. Türkiye Komünist Partisi'nin toparlanış ve yeniden yapılanış kongresine katılmak üzere 1924 yılında Türkiye'ye dönmüş, partinin 1 Ocak 1925 tarihinde İstanbul'da yapılan kongresine KUTV delegesi olarak katılmıştır. Parti içi eğitim ve örgütlenme faaliyetleri için de aynı yıl içinde İzmir'de görevlendirilmiştir. Güvenlik kuvvetleri tarafından komünist faaliyetlerin ve yayınların takibinin yoğunlaşması üzerine "memleketin sükûn, asayiş ve nizam-ı içtimaisini ihlal" den Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından gıyabında 15 yıl kürek cezasına çarptırılınca tekrar Moskova'ya kaçmış ve burada Lena Yurçenko ile evlenmiştir. 1928 yılında çıkarılan Af Kanunu'ndan yararlanarak tekrar Türkiye'ye döndüğünde ise pasaportsuz sınırı geçtiği için Ankara Ağır Ceza Mahkemesi tarafından üç aya mahkûm edilmiş ve İstanbul'da bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır.

1931 yılında yazdığı bazı şiir ve manzumelerde (*Jokond ile Si-ya-u, Varan 3, Sesini Kaybeden Şehir*) komünizm

propagandası yaptığı gerekçesiyle mahkemeye verilen Nazım Hikmet'in davası, 7 Mayıs 1931 tarihinde 2.Ceza Mahkemesinde görülmüş ve 11 Mayıs günü Savcılığın da talebi doğrultusunda beraat etmiştir. 1933 yılında "Gece Gelen Telgraf" adlı şiir kitabında bazı manzumelerin halkı komünistliğe tahrik ettiği gerekçesiyle yapılan tahkikat sonucunda hakkında dava açılmış ve kitabı toplattırılmıştır. Rahatsızlığı nedeniyle mahkemeye gidemeyen ve rapor gönderen Nazım Hikmet, iyileşince 7. Sorğu Hâkimi tarafından dinlendikten sonra 18 Mart 1933 tarihinde tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir.

Nazım Hikmet, Komünist faaliyetler nedeniyle tutuklananlarla birlikte Bursa'ya gönderildiğinden yargılamalar da burada devam etmiştir. 29 Temmuz'da *Gece Gelen Telgraf* adlı eserinde komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle hakkında açılan davada 6 ay 3 gün hapis cezasına çarptırıldığı açıklanmış, Ağustos ayında da eski İstanbul Milletvekili Süreyya Paşa'nın, aleyhinde açtığı hakaret davası nedeniyle 1 yıl hapis, 200 lira para cezası ve 500 lira tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir. 31 Ocak 1934 tarihinde Komünistlik suçu yargılamalarında karar açıklanmıştır. Nazım Hikmet kendisiyle bu davada yargılanan beş kişiyle birlikte, 5 yıl ağır hapse mahkûm edilmişse de Af Kanunu'ndan yararlandırılmıştır. Yeniden özgürlüğüne kavuştuktan sonra özel hayatında önemli bir adım atmış ve 31 Ocak 1935 tarihinde Piraye Altınoğlu ile resmen evlenerek "Ran" soyadını almıştır.

Nazım Hikmet'in yaklaşık 15 yıl sürecek olan cezaevi yaşamı ise Harp okulu ve Donanma davalarıyla ilgili yargılamalardan sonra başlamıştır. Ordu içinde sosyalizm esaslarının yayılması ve bir ihtilal hareketiyle memleketin komünist bir devlet şekline dönüşmesi için orduda komünizmin ne şekilde yayılacağına ilişkin direktiflerde bulunduğu iddiasıyla 1938 yılında yargılandığı davada 15 yıl ağır hapis, hemen ardından 29 Ağustos 1938 tarihinde görülen Donanma Davası'nda da "Erkin Gemisi"nde askeri isyana teşvikten 13 yıl 4 ay olmak üzere toplam 28 yıl 4 ay ağır hapisle cezalandırılmıştır. Nazım Hikmet, bu kararın ardından Atatürk'e başvurmaya karar vermiştir.

Nazım Hikmet, "*Cumhur Reisi Atatürk'ün Yüksek Katına*" başlığı ile kaleme aldığı bir mektup yazmıştır. Mektupta, Türk ordusunu isyana teşvik ettiği iddiasıyla 15 yıl ağır hapis cezası aldığını, şimdi ise Türk donanmasını da isyana teşvikle töhmet altında bırakıldığını belirtmiştir.

Mektubun tam metni şöyledir: "*Askerî isyana teşvik etmedim. Kör değilim ve senin yaptığın her ileri dev hamlesini anlayabilen bir kafam, yurdumu seven bir yüreğim var. Askeri isyana teşvik etmedim. Yurdumun ve inkılapçı senin karşında alnım açıktır. Yüksek askeri makamlar, devlet ve adalet, küçük bürokrat gizli rejim düşmanlarınca aldatılıyorlar. Askeri isyana teşvik etmedim. Deli, serseri, mürteci, satılmış, inkılap ve yurt haini değilim ki, bunu bir an olsun düşünebileyim. Askeri isyana teşvik etmedim. Senin eserin ve sana aziz olan Türk dilinin inanmış bir şairiyim. Sırtıma yüklenen ve yükletilecek hapis yıllarını taşıyabilecek kadar sabırlı olabilirdim. Büyük işlerin arasında seni bir Türk şairinin felaketi ile alakalandırmak istemezdim. Bağışla beni. Seni bir an kendimle meşgul ettimse, alnıma vurulmak istenen bu 'inkılap askerini isyana teşvik' damgasının ancak senin ellerinle silinebileceğine inandığımdandır. Başvurabileceğim en inkılapçı baş sensin. Kemalizm'den ve senden adalet istiyorum. Türk inkılabına ve senin başına and içerim ki, suçsuzum. Nazım Hikmet Ran".*

Nazım Hikmet'i uzun süren hapishane hayatı yormuş ve esaretinin 12. yılında beklediği afla da özgürlüğüne kavuşamamıştır. Onun hapishaneden çıkarılması için özellikle 1949-1950 yıllarında yurt içinde ve dışında yoğun çaba gösterilmiştir. Bu kampanyaya yerli ve yabancı aydınlar, yazarlar, demokrat örgütler, politikacılar, yabancı yazar birlikleri katılmışlardır. Yurt dışında, Şair Nazım'ı kurtarmak için birçok komite kurulmuş, protestolar düzenlenmiş, hakkında yayınlar yapılmıştır. ABD, İngiltere, Fransa, İsviçre, Polonya, Romanya, Çekoslovakya, Bulgaristan,

Yugoslavya, Hindistan, Irak, Macaristan, Lübnan, Mısır ve Suriye’de protesto gösterileri düzenlenmiştir. Simone de Beauvoir, Jacques Prévert, Raymond Queneau, Albert Camus, Oskar Daviço, Jean Paul Sartre gibi tanınmış birçok aydın ve yazar da bu protestolara katılmıştır. Bu kampanyalar 1950’de Türkiye’de zirveye ulaşmış ancak adaletin yerini bulacağından ve tekrar affedilmekten umudunu yitiren Nazım, sağlığının elverişsizliğine rağmen 18 gün süren açlık grevine başlamıştır.

Nâzım’ın açlık grevi dünyada büyük yankılar uyandırmış, 15 Mayıs 1950 tarihinde Türk hükümetine 22 ülkeden protesto telgrafları çekilmiş, birçok gazetede açlık grevi hakkında yazılar yayınlanmış, ünlü şairler şiirler kaleme almış, Türkiye’deki elçiliklerin önlerinde gösteriler yapılmıştır. Nazım’a destek olan kadınlar kapı kapı dolaşarak tanınmış aydınlardan imza toplamış, Orhan Veli, Oktay Rıfat ve Melih Cevdet, Nâzım’a destek için üç günlük açlık grevinde bulunmuşlardır. Nazım’ın annesi Celile Hanım, iyi görmeyen gözlerine ve yaşlı haline rağmen Haliç Köprüsü’nde elinde baston ve pankartla, oğlunun kurtarılması için imza toplamıştır. Türk aydınları, yazar ve sanatçıları bu faaliyetlere büyük ilgi göstererek kendi imzalarıyla şairin açlık grevinin sonlandırılması, parlamentodan yeni af yasası çıkarması isteğinde bulunmuşlardır. Bu çabalar sonuç vermiş ve Nazım Hikmet’in, İstanbul, Çankırı ve Bursa cezaevlerinde süren yaklaşık 12 yıllık mahkûmiyet hayatı 1950 yılında çıkarılan Af Kanunu’yla son bulmuş ve tahliye edilmiştir.

Özgürlüğüne kavuştuktan sonra eşi Piraye Hanım’dan boşanarak dayısının kızı Münevver Hanım’la evlenmiştir. Nazım Hikmet’in, Gizli Türkiye Komünist Partisi’nin hakkında Türkiye’den ayrılması ve yurt dışında çalışmasına karar vermesi üzerine, Tuzla’da yedek subay olarak görev yapan Refik Erduran tarafından Romanya bandıralı Plekhanov şilebine bindirilerek 17 Haziran 1951 tarihinde Sovyetler Birliği’ne kaçması sağlanmıştır. Moskova’ya ulaşmasının ardından 20 Temmuz 1951 ve 27 Aralık 1951 tarihlerinde Moskova Radyosu’nda Türkiye’nin Amerikan müstemlekesi haline getirildiğini savunarak Türk dış politikasını eleştiren konuşmalar yapmıştır. Pasaportsuz olarak kaçtığı Moskova’da memleketi aleyhinde beyanatta bulunduğu, radyo yayınlarında Türkiye’nin hükümet şekli ve hükümeti idare edenler aleyhinde geniş propaganda kampanyasına girişerek komünizmi yaymak maksadını güden neşriyatıyla Sovyet Hükümetinin verdiği hizmeti ifa etmekte olduğu gerekçesiyle, bu hizmeti terk etmesi hususunda yapılacak tebligatın da bir fayda vermeyeceği kanaatiyle 25 Temmuz 1951 tarihinde bakanlar kurulu kararıyla Türk vatandaşlığından çıkarılmıştır.

Türkiye’den kaçışından dört yıl sonra Türk vatandaşlığından atıldığı ve vatansız olduğu gerekçesiyle 28 Eylül 1955 tarihinde Polonya hükümetinden vatandaşlığa kabul edilmesi için başvuruda bulunan Nazım’a, Polonya devlet kurulu tarafından 5 Ekim 1955 tarihinde “Borzecki” soyadıyla birlikte vatandaşlık verilmiştir. Polonya vatandaşlığına başvurmasında büyük dedesi Konstanty Borzecki’nin (Mahmut Celaledin Paşa) Polonya’da doğup büyümesi etkili olmuştur. Nazım Hikmet, Sovyetlerde Borzecki soyadını kullanmıştır.

1959 yılında son kez Vera Tulyakova ile evlenen Nazım Hikmet 3 Haziran 1963 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Mezarı Rusya Federasyonu’ndaki Novodeviç mezarlığındadır. Son eşi Tulyakova da 19 Mart 2001 tarihinde yaşamını yitirince mezarlıktaki yer darlığı nedeniyle yakılan cesedinin külleri eşinin yanına gömülmüştür. Hayatının yaklaşık dörtte birini Türkiye’de hapisanelerde geçiren Nazım Hikmet’e Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 5 Ocak 2009 tarihli kararıyla 58 yıl sonra Türk vatandaşlığı iade edilmiştir.

Nazım Hikmet, Türkiye’de komünizmin sembolü olarak algılanmış olsa da Azerbaycan’da Türkiye’nin ve Türklüğün simgesi olarak görülmüş, piyesleri sahnelenmiş, eserleri Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanmıştır. Yaşamı boyunca Türkçenin ve Türk şiirinin gelişim sürecini izlemiş, Türkçesini geliştirmiş, Türkçenin edebi alanda gelişmesine katkı

sağlamıştır. Hatta milli şair olarak nitelendirilen **Mehmet Emin Yurdakul**'u "*lisanı Türkçe olmayan, lisanının kökünü canlı dilden almayan bir şair Türk şairi, millî şair olabilir mi?*" sözleriyle eleştirmiştir. Türk dilinin zengin ses sisteminden ve ses uyumlarından yararlanarak Türk şiirine serbest nazmı getirmiş, hecede vezni kırarak geleneksel uyak anlayışını değiştirmiş, halk dilini şiire dâhil ederek zenginliğe ulaştırmıştır. Doğal şiir yeteneği ile Türk şiirine yenilik getirmiş, özgün şiir ifadesi, ritmi, müziği, yeni yapı ve konularla Türk şiirinde yeni bir çığır açmıştır. Şiirde siyaseti teşhis etmiş, aydın kimliğin sol görüşteki temsilini tanımlamıştır. İşgal İstanbul'unda doğması, Anadolu seyahatinde ve hapisane yaşamındaki anıları, tanık olduğu sosyal eşitsizlikler, adaletsizlikler, siyasî mücadeleleri şiirlerinin temasına yansımış, poetikasına ilham vermiştir.

Nazım Hikmet'in şüphesiz en belirgin sanatsal yönü şairliğidir. Onu şiire babasının yönlendirdiğine ve desteklediğine dair bilgiler vardır. *Akşam* gazetesinde "*Edebiyatımız Ne Halde?*" başlıklı yazılar kaleme alan Hikmet Feridun Bey, bu makalelerine zaman zaman Nazım Hikmet'i de konu edinmiştir. 4 Temmuz 1929 tarihinde yayınlanan makalesinde onun şiire başlama hikâyesini "*...Lâkin babası Hikmet Bey bir gün bana ilk şiirlerinden birini getirdi: Eğer bunda bir istidat görüyorsan oğlumu şiire teşvik edeyim... Dedi... Okudum, büyük bir istidat gördüm...*" sözleriyle anlatmıştır.

Nazım'ın şiirlerinde halk ve divan edebiyatından, Mevlevilikten, tasavvuftan izler ve öğeler görülmesinin yanı sıra 1929 yılına kadar fütürizmin (*gelecekçilik*) etkisi vardır. Eserlerinde müphem ve seyyah bir ruhla, zamanın toplumsal hayatını yakından ilgilendiren fikir cereyanlarına temas eden Nazım, toplum tarafından çok sevilmiştir. Zamanın ideallerini yansıtan şiirleri, o ideallere gönülden bağlı veya sempati besleyenlerde heyecan yaratmıştır.

Nazım'ın şiirlerinde, 1929-1936 yılları arasında konstrüktivizmin (*yapısalcılık*) etkisi hissedilmiştir. Şiirlerinde işlediği vatan özlemi, tarih, ulus, savaş acıları, açlık, kahramanlar, işçilerin gücü, merhamet, barış, köy, şehir, hapisane, aşk, sevgi, özlem, ayrılık, gönül kırgınlığı, hayal, umut, iyimserlik, günlük yaşam, tabiat, insan, kadın, çocuk sevgisi, yaşlılık, hastalık, ölüm, ay, iyilik, paylaşma ve ülkü gibi konular, düşünsel, siyasal, kültürel ve duygusal hayatını yansıtmıştır.

Yayımlandıkları dönemde Nazım Hikmet'in şiirlerine yönelik (özellikle ilk dönemlerdeki) sanatsal olmadıkları yönünde eleştiriler yapılmıştır. Bunlar arasında ünlü gazeteci, yazar ve siyaset adamı **Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey**'in "*tulumbacı lisanı*" benzetmesi dikkat çekicidir. **Ziya Gökalp**'e ve Şevket Süreyya'ya göre o, Türkçeyi güzelleştiren isimdir. Kazım Nami'ye göre Faruk Nafiz kadar millî bir Türk şairdir. Halide Edip'e göre "*Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*" başta olmak üzere eserleriyle şaheserler yaratan bir "*dâhi*"dir. Fakat Oktay Akbal'ın "*Bu toprağın nimetlerini, insanlarını, kokusunu vermeğe çalışan ilk şairimiz Nazım Hikmet'tir*" tarifi belki de onu en iyi niteleyen yorumdur. Nazım, aşkı, yoksulluğu, esareti, özgürlüğü yaşamış bir şair olarak, yaşadıklarını gördüklerini sanatıyla canlandırmış ve kitlelere ulaştırmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumun hemen her katmanında kendisini gösteren yeni-eski kavgası edebiyata da yansınca yeni fikirlere ve yeni düşünce akımlarına yol açmak amacıyla "*putları kırıyoruz*" kampanyası başlatarak geçmişe karşı savaş açan ve böylece Türkiye'de toplumcu, gerçekçi bir sanat anlayışı için önemli ortam yaratan Nazım Hikmet, 61 yıllık yaşamına çok sayıda eser kazandırmış, ömrüne sığdırdıkları ve geride bıraktıklarıyla şair olmanın ötesinde bir kişilik olarak tarihe iz bırakmıştır.

Aydınlık, *Resimli Ay* gibi dergilerin yanı sıra *Akşam* ve **Tan** gibi gazetelerde yazılar yayımlamış, Rusçadan Türkçeye çeviriler yapmış, film stüdyolarında çalışmıştır. *Türkiye Hakkında Hikâye* adlı piyesi, yabancı dillerdeki tercümeleri ve Paris'te Le Chant Du Monde şirketi tarafından hazırlanan 13 şiirden oluşan LDY.6019 plağının Türkiye'ye sokulması ve

dağıtılması Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanmışsa da şiirleri elliden fazla dile tercüme edilmiş, çok sayıda ödül almıştır.

Nazım Hikmet'in eserleri şunlardır: *Kuvâyi Milliye*, 1965-1968; *Güneşi İçenlerin Türküsü*, 1928; *Memleketimden İnsan Manzaraları I-V*, 1965-1967; *835 Satır*, 1929; *Jokond ile Si-Ya-U*, 1929; *Varan 3*, 1930; *1+1=Bir*, 1930; *Sesini Kaybeden Şehir*, 1931; *Gece Gelen Telgraf*, 1932; *Benerci Kendini Niçin Öldürdü?*, 1932; *Portreler*, 1935; *Yatar Bursa Kalesinde*, 1993; *Taranta Babu'ya Mektuplar*, 1935; *Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı*, 1936; *Saat 21.00-22.00 Şiirleri*, 1965; *Dört Hapisane'den*, 1966; *Rubailer*, 1966; *Yeni Şiirler*, 1989; *İlk Şiirleri*, 1969; *Son Şiirleri*, 1989; *Yeşil Elmalar*, 2016; *Fatma Ali ve Diğerleri*, 2011; *Kadınların İsyanı*, 2013; *Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar*, 2016; *Sevdalı Bulut*, 2019; *Henüz Vakit Varken Gülüm*, 2017; *Kafatası*, 1932; *Bir Ölü Evi Yahut Merhumun Hanesi*, 1932; *Unutulan Adam*, 1934-1935; *Ferhad ile Şirin*, 1965; *Enayi*, 1965; *İnek*, 1965; *Sabahat*, 1965; *Ocak Başında Yolcu*, 1966; *Yusuf ile Menofis*, 1967; *Demokles'in Kılıcı*, 1974; *Kan Konuşmaz*, 1965; *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, 1967; *Kemal Tahir'e Mahpusaneden Mektuplar*, 1968; *Va-nu'lara Mektuplar*, 1970; *Nâzım ile Piraye*, 1977.

Zehra ASLAN-Mehmet TEMEL

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0/5.24.8; **BCA**, 30.10.0.0/133.864.1; **BCA**, 30.10.0.0/102.632.10; **BCA**, 30.10.0.0/210.428.7; **BCA**, 30.18.1.2/131.27.8; **BCA**, 30.18.1.2/190.69.6; **BCA**, 30.18.1.2/126.56.11.

Resmî Gazete, Tarih, 10 Ocak 2009, Sayı, 27106.

Akşam, 10 Mayıs 1929, s.2.

Akşam, 17 Haziran 1931.

Akşam, 20 Mart 1933, s.2.

Akşam, 25 Mart 1933, s.2.

Akşam, 27 Nisan 1929, s.2.

Akşam, 4 Temmuz 1929, s.6.

Akşam, 8 Haziran 1931, s.2.

Akşam, 8 Haziran 1931.

Hâkimiyet-i Milliye, 12 Mayıs 1931, s.3.

Hâkimiyet-i Milliye, 27 Ağustos 1933, s.2.

Hâkimiyet-i Milliye, 30 Temmuz 1933, s.2.

Hâkimiyet-i Milliye, 8 Mayıs 1931, s.3.

Hürriyet, 20 Mart 2001.

Vakit, 10 Mayıs 1931.

Vakit, 11 Mayıs 1931.

Vakit, 12 Haziran 1933.

Vakit, 19 Mart 1933.

Vakit, 29 Nisan 1930.

Vakit, 7 Mart 1933.

Yön, 3 Şubat 1967.

Anar, **Nazım Hikmet Kerem Gibi** "Nazım Hikmet'in Hayatı ve Sanatı Hakkında Düşünceler", 2012.

Aslan, Zehra; Mehmet Temel, "Hayatı, sanatı, mücadelesi ve Atatürk'e sunulamayan mektubu ile doğumunun 119. yılında Nazım Hikmet'i yeniden hatırlamak" Independent Türkçe, <https://www.indyturk.com/node/300541/t%C3%BCrki%C3%87yeden-sesler/hayat%C4%B1-sanat%C4%B1-m%C3%BCcadesi-ve-atat%C3%BCrke-sunulamayan-mektubu-ile>, Erişim: 19.08.2021.

Atilla İlhan, **Sosyalizm Asıl Şimdi**, Türkiye İş Bankası yayınları, 3.baskı, İstanbul 1995.

Emin Özarıslan, **Nâzım Hikmet Hayatı ve Şiiri**, (Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003).

Gülce Başer, "Garip: Politik ve Apolitik Arasında", **Yeni e**, Sayı, 42, (Nisan 2020), s.70-73.

Kemal Sülker, **Nâzım Hikmet Dosyası**, İstanbul, 1974.

Kemal Sülker, **Şair Nâzım Hikmet**, İstanbul, 1976.

Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet, Der: Erden Akbulut, İstanbul: TÜSTAV, 2002.

Mariya Leontiç, "Nâzım Hikmet'in Hayatı ve Şiirleri", **Bal-Tam Türklük Dergisi**, Sayı, 17, (Eylül 2012), s. 263-278.

Nazım Hikmet (Hayatı Edebi şahsiyeti hakkında Hükümler-Şiirlerinden Örnekler), Derleyen: Yalçın Kaya, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1950.

Nazım Hikmet Bütün Şiirleri, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.

Nâzım Hikmet Hakkında Yeni Bir Komintern Belgesi, Hazırlayan: Dr. Mehmet Perinçek, Teori, (Şubat 2016), s. 78-80.

Nazım Hikmet Hayatı-Edebi Şahsiyeti Hakkında Hükümler-Şiirlerinden Örnekler, Derleyen ve hazırlayan: Yalçın Kaya, İstanbul, 1950.

Nazım Hikmet, "Ben İçeri Düştüğümden Beri", **Henüz Vakit Varken Gülüm**, YKY, 23. Baskı, İstanbul 2015.

Nazım Hikmet, **Jokond ile Si-Ya-U..**, Akşam Matbaası, İstanbul 1929. <https://www.tustav.org/yayinlar/kutuphane/nazim-hikmet-kutuphanesi/icerik-jokond.pdf>, Erişim: 1.01.2021.

Nazım Hikmet, **Sesini Kaybeden Şehir**, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1931.

Nazım Hikmet, **Yatar Bursa Kalesinde**, YKY, 18. Baskı, İstanbul 2020.

Nureddin Vâlâ Vâ-Nu, **Bu Dünyadan Nazım Geçti**, İstanbul, 1999.

Öztürk Emiroğlu, “Nazım Hikmet’in Polonya Vatandaşlığı Meselesi”, **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Turkish World Journal of Language and Literature**, Sayı/Issue: 48 (Güz-Autumn 2019), s. 289-298.

Sungur Savran, “Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm”, **Devrimci Marksizm**, Sayı, 20, (İlkbahar 2014), s. 38-89.

Toprak, Zafer , “Nazım Hikmet’in “Putları Kırıyoruz” Kampanyası ve Yeni Edebiyat”, **Toplumsal Tarih**, Sayı, 261, (Eylül 2015), s. 34-42.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nazim-hikmet-ran-1902-1963/?pdf=4369> adresinden erişilmiştir